

שרידי פירוש למסכת סוכה מבית מדרשו של רש"י

יוצאים לאור על ידי אהרן ארנד

מבוא

כ"י מינכן, ספריית מדינת בווריה 216 (ס' 23132), מכיל היום 245 דפים, ובמקורו היה גדול יותר. כתב היד כתוב בכתובה איטלקית בינונית וזמנו סביב המאה השלוש עשרה. רובו נכתב בידי סופר ושמו יהודה בר' בנימין, וסופר אחר השלים את החסר במקומות אחדים. כתב היד כולל בעיקר פירושים הכתובים על דרך האסכולה האשכנזית והצפון-צרפתית במאה האחת עשרה ובראשית המאה השתים עשרה, דהיינו ציטוט מילים אחדות ('דיבור המתחיל') ולאחר מכן פירוש פשטני-מקומי.¹ רוב כתב היד מכיל פירושים של רש"י למסכתות מסדר מועד מהתלמוד הבבלי, אך יש בו כמה יוצאים מן הכלל: בפרק העשירי במסכת פסחים מובא פירוש רשב"ם, ר' שמואל בן מאיר (בערך 1080–1160), נכד רש"י; למסכת יומא מובא פירוש עד אמצע דף פד ע"ב מאת ר' אליקים בן משולם הלוי, מחכמי אשכנז במאה האחת עשרה, ומשם עד סוף המסכת מובא פירוש רש"י, ולאחר מכן מובא פירוש נוסף, המיוחס לרגמ"ה, מדף פג ע"א עד סוף המסכת;² למסכת תענית ולרוב מסכת מועד קטן מובא פירוש המיוחס לרגמ"ה.

פירוש רש"י למסכת סוכה בכתב היד הזה מועתק בדפים 161א–187א, וגם הוא אינו שלם. הוא כולל את הפירוש מתחילת המסכת עד תחילת דף נה ע"א, באמצע דיבור המתחיל 'ת"ל ובראשי חדשיכם' (עד מילת 'כתיב'), ולאחר מכן כתב הסופר: 'חסר הנה אבל אני לא מצאתי יותר'. בשורה חדשה העתיק הסופר, או סופר שני,³ פירוש אחר לסוף המסכת ובשוליים כתב: 'מיכן ואילך אינו מפירוש רבינו שלמה זצ"ל'. פירוש זה הועתק ברבע האחרון של דף 187א ובדף 187ב, ומבוארת בו הסוגיה בדף נה ע"א, לאחר מכן מבוארות ברצף שלוש המשניות

- 1 תיארוך כתב היד ומקומו הם על פי ד"ר עדנה אנגל. לתיאור מפורט של כתב היד ראה רנ"ג רבינוביץ, דקדוקי סופרים על מסכת ביצה, מינכן תרכ"ט, עמ' 11–13; ד' גנחובסקי, פירוש ר' אליקים למסכת יומא, ירושלים תשכ"ד, מבוא, עמ' 46–47.
- 2 לדעת גנחובסקי (שם), עמ' 45, הקובץ הכיל בעיקרו את 'פירוש רש"י, פרט לאותן המסכתות וחלקי מסכתות, שלהן לא היה בפני הסופר פירוש רש"י, והשלים הפירוש להם מפירוש מחברים אחרים'. אך במסכת יומא העתיק הסופר את פירוש ר' אליקים עד דף פד ולאחר מכן את פירוש רש"י משם עד סוף המסכת, משמע שהסופר העדיף להעתיק את פירוש ר' אליקים אף שהיה לפניו פירוש רש"י, ורק היכן שלא היה לפניו פירוש ר' אליקים צירף את פירוש רש"י.
- 3 גנחובסקי (שם), עמ' 45 ו-47, כותב שהפירוש לסוף המסכת נכתב 'ביד שניה'. ד"ר אנגל מסרה לי שהכתב שלו שונה במקצת מהכתב של פירוש רש"י למסכת סוכה, אך גם הוא כתב איטלקי בינוני וזמנו סביב המאה השלוש עשרה.

האחרונות של המסכת ולבסוף מבואר התלמוד שעליהן. מהקטע 'אמר רבא' שבדף נו ע"ב ועד סוף המסכת אין פירוש.

הפירוש בנוי מציטוט ומביאור קצר ומקומי אחריו, כבפירושי רש"י ובית מדרשו. הפירוש דומה לפירושים האלה גם בנקיטת הביטוי 'מפרש בגמרא' בביאור למשנה, בביטוי 'קא סלקא דעתך', במילת הפתיחה 'כלומר' ובמילת הביאור 'בתמיה'. הפירוש מביא הסבר אחד לכל עניין ואינו מביא פירושים אפשריים אחרים; אין בו שימוש בפירוש כפול, היינו במילים נרדפות; אין בו לעזים ואין בו עיסוק בגרסות. אין בפירוש ציון של ספרים או של חכמים קדומים, למעט ספרי היסוד;⁴ ואין בו שימוש בכינויים כגון 'מורי' ו'רבי'. אמנם, הפירוש ששרד אינו ארוך, ועל כן יש להיזהר מהסקת מסקנות ממה שאין בו. במקומות אחדים הוסיף הפרשן מילות קישור לציטוט,⁵ ולעתים שילב בפירוש מילים מהתלמוד שאינן בציטוט.⁶

השוואת הפירוש שלפנינו לפירוש רש"י לאותם דפים מלמדת כי יש הקבלה מועטה ביניהם. למשל, שניהם מצטטים את המשנה באבות ה, ט כשהם מביאים את הקשר בין שירי הלויים בחול המועד לבין סוכות, ושניהם מצטטים את המשנה במידות ד, ז בביאורם למילים 'חלונה סתומה'. יש ביניהם קרבה מסוימת גם בביאור הסוגיה הדנה בשאלה על מה יש לברך קודם בליל שבת, על היין או על היום.⁷ לצד ההקבלה המועטה בין שני הפירושים, יש שוני רב ביניהם: פירוש רש"י למסכת זו ארוך ומלא יותר מפירושו לרוב מסכתות התלמוד וגם מהפירוש שלפנינו.⁸ נוסח התלמוד שעמד לפני הפרשן שונה במקומות רבים מנוסח התלמוד שהיה לפני רש"י.⁹ כך גם באשר למיקום המשניות: כאמור, תחילה מובא הפירוש לשלוש המשניות האחרונות ולאחר מכן לתלמוד שעליהן, משמע שלפני הפרשן היו המשניות האלה כתובות ברצף אחד; ולעומת זאת, רש"י פירש כל משנה ואחריה — את התלמוד שעליה.¹⁰ ולבסוף, פעמים רבות הפירוש שלפנינו שונה

4 על הזכרת מסכת סופרים, ראה דברינו להלן הערה 27.

5 במשנה בדף נה ע"ב לפני ד"ה 'בעצרת א' להם' נוסף 'וכשהיו כל המשמרות באין', ובתלמוד לפני ד"ה 'מה שאמור ברגל' נוסף 'אלא'. במשנה בדף נו ע"א לפני ד"ה 'הנכנס' נוטל' ש' נוסף 'משמרה'.

6 כגון בתלמוד בדף נה ע"ב ד"ה 'עכשיו' שילב את המילים 'מי מכפר עליהן', ובדף נו ע"א ד"ה 'מה מכרו אבות' שילב את המילים 'שזה יקריב בשבתו וזה בשבתו'.

7 ציטוט המשנה באבות ראה רש"י בדף נה ע"א ד"ה 'ימוטו' ובפירוש שלפנינו שם ד"ה 'הבו'. ציטוט המשנה במידות ראה רש"י בדף נו ע"א ד"ה 'חלונה' ובפירוש שלפנינו למשנה שם ד"ה 'חלונה'. על הדמיון בסדר הברכות בליל שבת ראה דברינו להלן.

8 כבר העיר על כך בספר מהרי"ל: מנהגים, מהדורת ש"י שפיצר, ירושלים תשמ"ט, עמ' שעו. וראה א' ארנד, פירוש רש"י למסכת מגילה, ירושלים תשס"ח, עמ' 18–19.

9 ראה נוסח התלמוד של הפירוש שלפנינו ליד ההערות האלה: 68, 69, 85, 86, 96, 97, 98, 102, לעומת נוסח התלמוד בפירוש רש"י לאותם המקומות.

10 בכתבי היד של התלמוד לעתים באות המשניות בראש הפרק ואחריהן בא התלמוד, וכן הוא ברוב כתבי היד של מסכת סוכה, ולעתים משולבות המשניות בתוך התלמוד, כל משנה

בתוכנו מפירוש רש"י. לעתים קרובות הפרשן שלפנינו מפרש במקום שרש"י לא פירש, או שהוא מפרש אחרת מפירוש רש"י. נביא לכך דוגמה אחת.¹¹ רש"י מפרש את הביטוי 'אמבוהא דספרי' (נה ע"א):¹² 'גדודי אנשים ונשים רגילים להלך אחר מלמדי תינוקות שהתינוקות ואבותיהם ואמותיהם מצויין אצלם'. לדעת רש"י 'אמבוהא' הוא גדוד,¹³ ומילת 'ספרי' פירושה מלמדי תינוקות.¹⁴ לעומת זאת, הפירוש שלפנינו ביאר 'אמבוהא דספרי' במשמעות אחרת לגמרי: 'כלי הוא שבו מתקן הסופר הקלפים שלו לחותכן בשוה'. לפי זה, 'אמבוהא' הוא כלי לחיתוך קלף,¹⁵ ו'ספרי' הם סופרים, כותבי ספרים.

השוני הרב בין שני הפירושים מוביל לסברה שההקבלה המועטה שביניהם נובעת מהעובדה ששניהם פירשו את אותו החיבור על פי אותה שיטת לימוד, ולא משום שאחד הפירושים הושפע מחברו.

נאמנה עלינו עדותו של הסופר שמדובר בפירוש שאינו של רש"י, אך ברור מסגנון הפירוש ומשיטתו שמדובר בפירוש אשכנזי או צפון-צרפתי מתקופת רש"י או מעט אחריה. מסייעת לכך העובדה שפירוש זה מועתק בכתב היד לצד פירושים של רש"י, פירושים המיוחסים לרגמ"ה ופירושי ר' אליקים ורשב"ם. ברור שמחבר הפירוש אינו ר' אליקים, שכן סגנונו של ר' אליקים אינו כסגנונו של הפרשן שלפנינו.¹⁶

מחבר הפירוש

אפשר לשער בזהירות שמחברו של הפירוש שלפנינו הוא רשב"ם. נפתח במעט דברי רקע. רשב"ם כתב פירושים לתלמוד, אך עד כה ידוע שרק חלק קטן מהם שרד. בשלוש מסכתות נשתמרו פירושים רצופים שלו: (א) פירוש לפרק עשירי במסכת פסחים. בכתבי היד נמצא הפירוש הזה במקום פירוש רש"י,¹⁷ ובדפוס

במקומה. בתלמוד שעמד לפני הפרשן שלפנינו הייתה, כנראה, חלוקה מיוחדת של המשניות בפרק זה.

- 11 ראה גם בדברינו להלן על זיקת הפירוש שלפנינו לפירושי רבנו חננאל והערוך.
- 12 הציטוטים מפירוש רש"י לסוכה כאן ובהמשך הם מתוך דפוס פזרו משנת רע"ו בערך.
- 13 כך גם פירש רש"י ביומא פז ע"א ד"ה 'אמבוהא'. פירוש קרוב נמצא ברש"י בסנהדרין ז ע"ב ד"ה 'אמבוהא'. גם הערוך פירש 'אמבוהא': המון.
- 14 כך פירש רש"י גם בסוכה כט ע"א ד"ה 'משל', לח ע"ב ד"ה 'וספריא'.
- 15 רש"י בגיטין פח ע"א ד"ה 'רב אשי' קרא לכלי החיתוך של הקלף 'תער הגלבים', על פי יח' ה, א.

- 16 ר' אליקים מרבה בראשי תיבות שהם בבחינת רמזים, כמו י"מ, ח"ע, ט"א, ת'. ראה גנחובסקי, פירוש ר' אליקים (לעיל הערה 1), עמ' 28–30. אלו אינם נמצאים כלל בפירוש שלפנינו. ואולם, כאמור לעיל, יש לזכור שהטקסט ששרד מהפירוש לסוכה אינו ארוך.

- 17 כך בכ"י מינכן, ספריית מדינת בווריה 216, בכ"י מוסקוה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 968 ובכ"י לייפציג, ספריית האוניברסיטה 1105.

הוא נקבע מתחת לפירוש רש"י. פירוש רש"י לפרק זה נראה כטיוטה לא מעובדת, ורשב"ם השתמש בו כתשתית ופירש פירוש רחב המבוסס לעתים קרובות על דברי רש"י.¹⁸ (ב) פירוש למסכת בבא בתרא, החל מדף כט ע"א ועד סוף המסכת. מדפיסי התלמוד בוונציה בשנת רפ"א הדפיסוהו משום שלא היה לפנייהם פירוש רש"י להמשך המסכת. גם פירוש זה ארוך בהרבה מפירוש רש"י, והוא נמצא בכל דפוסי התלמוד שאחרי דפוס ונציה. במסכת בבא בתרא שנדפסה בפזורה בשנת ר"ע (או רע"א) נדפס פירוש קצר של רשב"ם בעיקר לדפים כט-גד.¹⁹ (ג) פירוש לדפים ס ע"ב-סד ע"א במסכת עבודה זרה, שנדפס בפעם הראשונה בסוף המאה התשע עשרה, והוא מעין 'מהדורה בתרא' לפירוש רש"י.²⁰ פירושים ותוספות לא רצופים של רשב"ם למסכתות רבות נשתמרו בחיבורי הראשונים.²¹ במקומות אחדים מופיעות תוספות רשב"ם שנכתבו בשולי פירוש רש"י לתלמוד או שחדרו לגוף דבריו.²²

טרם נמצאו עדויות שרשב"ם פירש את מסכת סוכה או את מקצתה,²³ אך אפשר לשער שרשב"ם כתב את הפירוש שלפנינו, ואם כך הרי לנו שריד נוסף מפירוש רצוף שלו. השערה זו מבוססת בעיקר על הדמיון הרב שבין כמה ביאורים בפירוש שלפנינו לדף נו ע"א, לבין פירוש רשב"ם לסוגיה מקבילה בפסחים קיד ע"א. להלן נציג את הפירוש שלפנינו, אחריו את פירוש רשב"ם הנדפס בפסחים,²⁴ ולבסוף את פירוש רש"י בסוכה.

- 18 על פירוש רשב"ם לפסחים ראה M. Dienemann, 'Beobachtungen zum Raschikommentar zum zehnten Abschnitt von Pesachim', M. Brannn & J. Elbogen (eds.), *Festschrift zu Israel Lewys Siebzigsten Geburtstag*, Breslau 1911, SS. 259-269; א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשמ"א, עמ' 49; י' פוקס, 'פירוש רש"י למסכת מועד קטן: ביוררים בזהווי בדרכי מסירתו ובעיצובו', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ו, עמ' 136-138.
- 19 על פירושי רשב"ם למסכת בבא בתרא ראה אורבך, בעלי התוספות (לעיל הערה 18), עמ' 49-51; פירוש רשב"ם הקצר לפרק חזקת הבתים, מהדורת מ"ל קצנלנבוגן, ירושלים תשמ"ה; י"מ תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד 1000-1200, ירושלים תשנ"ט, עמ' 58-63.
- 20 קטע זה נתפרסם בידי א' עפשטיין, אוצר טוב, יד (תרמ"ו), עמ' 1-10. על פירוש רשב"ם למסכת זו ראה ח' סולוביץ'יק, היין בימי הביניים, ירושלים תשס"ח, עמ' 144, 178-180.
- 21 ראה י"נ אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ג, ירושלים תשנ"א, עמ' 67-68; אורבך, בעלי התוספות (לעיל הערה 18), עמ' 51-57; פוקס, פירוש רש"י (לעיל הערה 18), עמ' 170. על הערות רשב"ם לספר הלכות הרי"ף ראה ש"י פרידמן, 'מתוספות הרשב"ם לרי"ף סדר נשים ומסכת חולין', קבץ על יד, ח (תשל"ו), עמ' 187-226.
- 22 על תוספת רשב"ם בפירוש רש"י לחגיגה כא ע"ב ראה רנ"ג רבינוביץ, דקדוקי סופרים על מסכת חגיגה, מינכן תרכ"ט, שם, הערות פ, צ. על תוספת מאת רבינו שמואל (אולי הוא רשב"ם), שחדרה לפירוש רש"י הנדפס בברכות מז ע"א, ראה י' מלחי, רש"י: הפירוש לתלמוד, ירושלים תש"ע, עמ' קפט.
- 23 ראה אורבך, בעלי התוספות (לעיל הערה 18), עמ' 53. תוספת אחת של רשב"ם על הרי"ף לסוכה מועתקת אצל רנ"ג רבינוביץ, דקדוקי סופרים על מסכת סוכה, מינכן תר"ל, לו ע"א, הערה ח.
- 24 ראה דברינו בהערה הבאה.

הפירוש שלפנינו

וכבר קדש היום: משקיבלו קדושת השבת [מזמן] יציאת [הכוכבים]. ועדיין לא בא: לשולחן [יין] וכשם שקודם לכניסה כך קודם לברכה.

שהיין גורם לקדושה שתאמר: שאם אין לו יין אין מקדשין והמקדש על הפת גם הוא במקום היין וברכת הפת קודמת.

תדיר קודם: נפקא לן במסכת זבחים (י, א) מהאי קרא דכת' במוספין מלבד עולת הבקר אשר לעולת התמיד תעשו את אלה (במ' כה, כג) קרא יתירה מלבד משמ' לאחר שהקרבת תמידין הקרב המוספין וקא דרשי' אשר לעולת התמיד תעשו את אלה קרא יתירה דבשביל שהיא תמיד הקדימה הכת' ומיכן אתה דן לכל התדירין [בפרק בתרא דהוריות (יב ע"ב) ובזבחים (פט ע"א)].

רשב"ם בפסחים

וכבר קידש היום: טעם אחר נותן לדבריו דמשקיבלו עליו מיציאת הכוכבים קידש היום. ועדיין לא בא יין: לשלחן וכשם שקודם לכניסה כך קודם לברכה.

שהיין גורם לקידוש שתאמר: שאם אין לו יין או פת אינו מקדש והמקדש על הפת כמקדש על היין וברכת הפת קודם.

תדיר קודם: במס' זבחים (י, א) נפקא לן מהאי קרא דכתיב במוספין מלבד עולת הבקר אשר לעולת התמיד (במ' כה, כג) מלבד משמע לאחר שהקרבת התמיד תקריב המוספין וקא דרשינן אשר לעולת התמיד קרא יתירא הוא אתא למילף דבשביל שהוא תדיר הקדימו הכתוב ומכאן אתה דן לכל התדירין.

רש"י בסוכה

וכבר קדש היום: כלומר ועוד טעם אחר שקדש היום מאיליו משחשיכה. ועדיין יין לא בא: לפניו.

שהיין גורם לקידוש שתאמר: שאם לא היה לו יין לא היה מקדש בכדי והוא הדין נמי למקדש על הפת מקדים ברכת הפת מהאי טעמא שהפת במקום יין.

— — —

השוואה זו מלמדת שהפירוש שלפנינו קרוב מאוד לפירוש רשב"ם בפסחים, במקצת המשפטים מדובר באותן מילים ממש.²⁵ לעומת זאת, פירוש רש"י בסוכה דומה קצת בשני הקטעים הראשונים בטבלה דלעיל לשני הפירושים האחרים,

25 כאמור, ההשוואה כאן היא לפירוש רשב"ם הגדפס בפסחים, אך נשתמרו גם כתבי יד של פירוש זה, והשוואת הפירוש שלפנינו אליהם מלמדת שבמקומות אחדים שבהם הפירוש שלפנינו שונה מרשב"ם הגדפס, הוא קרוב אליהם. למשל, בקטע השני בטבלה לעיל בפירוש שלפנינו כתוב 'גם הוא במקום היין', וכן הוא בשלושת כתבי היד של רשב"ם לפסחים

ואילו בקטע השלישי אין כל פירוש מקביל. ייתכן אפוא שרשב"ם שחיבר את הפירוש לפרק עשירי בפסחים חיבר גם את הפירוש שלפנינו.²⁶ עוד סיוע לאפשרות שמדובר בפירוש רשב"ם יש בעובדה שלפני הסופר עמד פירוש של רשב"ם לפרק אחרון של פסחים. אפשרות נוספת היא שרשב"ם לא חיבר את הפירוש שלפנינו, אלא בעל הפירוש שלפנינו העתיק כאן מפירוש רשב"ם לפסחים או שרשב"ם בפסחים הושפע מהפירוש שלפנינו.

נבדוק כעת אם מעבר להקבלה הלעיל אפשר למצוא בפירוש שלפנינו גם תכונות המאפיינות את פירוש רשב"ם.²⁷

א. רשב"ם השתמש בפירוש רבנו חננאל ובספר הערוך לר' נתן בר יחיאל מרומי, והיה מראשוני חכמי צרפת שעשו כן.²⁸ הפרשן שלפנינו פירש בכמה מקומות כמו רבנו חננאל והערוך. בדף נו ע"א ד"ה 'וטבעתה קבועה' הוא פירש שהטבעת נועדה לקשירת החבל:

פ' שהיתה לכל משמר[ה] טבעת קבועה [ופתוחה] בקרקע וק[ו]שרין החבל ברגלי (השור) השור ומכניסין ראש החבל בטבעת ומושכין עד שהשור נופל.

קרוב לכך פירש רבנו חננאל:²⁹

פירוש שהיתה לכל משמר טבעת של ברזל בקרקע (ופורס)³⁰ שקושרין חבל ברגלי השור ומכניסין חבל שהוא בטבעת ומושכין החבל מעט מעט ומפילין השור בניחותא דחיישינן לריסוק אברים.

הנוכחים לעיל הערה 17, ואילו ברשב"ם הגדפס מופיע הנוסח: 'כמקדש על היין'. ובקטע השלישי הנוסח בפירוש שלפנינו: 'נפקא לן במסכת זבחים', וכן הוא בכתבי היד הנוכחים לעיל, ואילו ברשב"ם הגדפס: 'במסכת זבחים נפקא לן'.

26 אגב, בפירוש רש"י בפסחים נתפרש רק עניין אחד ובקצרה: 'שהיין גורם לקידוש שתאמר: שאם אין לו יין או פת אינו מקדש'. ברור שרשב"ם בצינו את הקידוש על הפת הושפע מרש"י.

27 כאן יש להעיר שככל הנראה, מסכת סופרים לא הייתה בספרייתם של חכמי אשכנז וצרפת במאה האחת העשרה (ראה ארנד, פירוש רש"י [לעיל הערה 8], עמ' 66). ואולם, בחיבורים מראשית המאה השתים עשרה היא מצוטטת, למשל, במחזור ויטרי, וגם במעט שנתר מפירוש רשב"ם לתלמוד (פסחים קיז ע"ב ד"ה 'באפטריתא'). הפירוש שלפנינו ציין את מסכת סופרים (נה ע"א ד"ה 'בראשון'), ומכאן שמדובר בפירוש שנכתב אחרי המאה האחת עשרה.

28 תא"ש,ע, הספרות הפרשנית לתלמוד (לעיל הערה 19), עמ' 59-60. ידועה זיקת בעל הערוך לפירוש רבנו חננאל. ראה, למשל, ח"י קאהוט, ערוך השלם, א, וינה תרל"ח, מבוא, עמ' XIII-XII; ח' מאק, 'רבנו חננאל בן חושיאל', תורה לשמה: מחקרים במדעי היהדות לכבוד פרופסור שמא יהודה פרידמן (בעריכת ד' גולניקין ואחרים), ירושלים תשס"ה, עמ' 502-503.

29 פירוש רבנו חננאל על מסכת סוכה, מהדורת ר"ד מצגר, ירושלים תשנ"ד.

30 המהדיר שם התלבט בהבנת מילה זו. ואולי הכוונה למילה 'ופתוחה' כפי שהיא אצל הפרשן שלנו.

הפירושים כאן כמעט זהים, פרט לכך שבפירוש שלפנינו אין הסיום 'בניחותא... אברים'. הערוך בערך 'טבעת' הביא בשם 'פירוש אחר' כפירוש שלפנינו:

וטבעתה קבועה וחלונה סתומה: כבר פירשתי בערך בלגה.³¹ פירוש אחר לכל משמר היתה טבעת קבועה בארץ כדי לקשור השור בחבל ומכניסין ראש החבל בטבעת ומושכים עד שהשור נופל.

רש"י, לעומת זאת, פירש שהטבעת נועדה להכנסת צוואר הבהמה, כלשונו בד"ה 'וטבעתה קבועה':

כ"ד טבעות היו בעזרה במקום בית המטבחים כנגד עשרים וארבע משמרות והיו נתונות באבני רצפה והטבעת פתוחה מצד אחד והופכה למעלה ומכניס צוואר הבהמה לתוכה וחוזר והופך פתחה לתוך הרצפה.

להלן מקרה נוסף שבו דומה הפירוש שלפנינו לפירושי רבנו חננאל והערוך. בדף נו ע"ב ביאר הפירוש שלפנינו 'בוצינא': גרעין קישואין קטן, ו'קרא': דלעת גדולה. כך פירש גם רבנו חננאל, וכן הייתה דעת רבנו תם, אחי רשב"ם, בתוספות שם ד"ה 'בוצינא'.³² קרוב לכך הערוך שפירש (בערכים 'בצין א' ו'קר ו') 'בוצינא': קישואין, ו'קרא': דלעת. וזאת שלא כרש"י שפירש 'בוצינא': דלעת קטנה, ו'קרא': דלעת גדולה.

ב. רשב"ם נהג לפסוק הלכה בסופי סוגיות, שלא כדרכו של רש"י.³³ בפירוש שלפנינו מובא פסק הלכה בדף נו ע"א: 'ופסיק תלמודא והיל' סוכה ואחר כך זמן'. הביטוי 'ופסיק תלמודא' נמצא בפירוש רשב"ם לבבא בתרא קסח ע"א: 'ופסיק תלמודא ואין הלכה כר' יוסי'.

ג. אמנם רשב"ם נהג לפרש פירוש מקומי, אך הוא גם נטה מעט לכיוון התוספות, שהתרכזו בליבון נקודה מרכזית.³⁴ הרחבה של הדיון יש גם בפירוש שלפנינו בדף נו ע"ב ד"ה 'האי תנא', בקושיה על רב יהודה ובתירוצה.³⁵

ד. רשב"ם שיווה לפירושו צביון אישי והרבה לציין את האני' המדבר, ואילו בפירושים קודמים לו, כפירושי מגנצא ופירוש רש"י, תרומתו האישית של המחבר אינה מודגשת.³⁶ בפירוש שלפנינו בדף נו ע"ב ד"ה 'האי תנא', מופיעה לשון אישית: 'וקשיא לי... נראה לי לתרץ סברתו של רב יהודה'.

31 בערך 'בלגה' פירש הערוך כרש"י, שהטבעת נועדה להכנסת ראש השור.

32 ראה גם ספר הישר לרבינו תם, מהדורת ש"ש שלזינגר, ירושלים תשי"ט, סי' שעא.

33 תא"שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד (לעיל הערה 19), עמ' 59–61.

34 תא"שמע (שם), עמ' 61.

35 הרחבת דיון בנושא זה מופיעה גם ברש"י ד"ה 'האי תנא'.

36 תא"שמע (שם), עמ' 62.

ה. רשב"ם הרבה להשתמש במילה 'כלומר'.³⁷ גם בפירוש שלפנינו יש שימוש רב ב'כלומר'.³⁸

לדעת תא-שמע מפעלו הפרשני של רשב"ם התפתח בהדרגה: בתחילה הייתה מתכונת הפירוש תמציתית, כמו בפירושו הקצר לפרק 'חזוקת הבתים', ומאוחר יותר היה הנוסח רחב ומפותח, כמו בפירושו לרוב מסכת בבא בתרא ולפרק עשירי בפסחים.³⁹ לפי דעה זו, ואם אכן מדובר בפירוש רשב"ם, הרי הפירוש שלפנינו שייך לשלב המוקדם במפעלו הפרשני של רשב"ם, שכן הוא קצר ביחס לאחרים. ואולם, ייתכן שיש לפקפק בהנחה שהפירוש התמציתי נכתב תחילה, שכן אפשר שדווקא בצעירותו טרח רשב"ם על ביאור מפורט ובזקנותו הסתפק בפירוש קצר.⁴⁰ נראה שהסופר של כ"י מינכן 216 העתיק את פירוש רש"י למסכת סוכה, אך לא היה לפניו הפירוש לסוף המסכת, ומכיוון שהיה לפניו⁴¹ פירוש נוסף, אולי של רשב"ם, הוא העתיק ממנו את הפירוש לסוף המסכת כדי למלא את החסר. מכך שלא ציין את שם בעל החיבור, משתמע שלא ידע את זהותו. סביר להניח שלפני הסופר היה טקסט ארוך יותר מהחלק שהעתיק, אולי אפילו פירוש לכל המסכת, אך הוא לא ראה צורך להעתיק את כולו אלא רק כדי להשלים את החסר מפירוש רש"י. עם זאת, לא ברור מדוע לא הובא פירוש לרוב דף נו ע"ב. פעולת הסופר כאן דומה במקצת לפעולתו בהעתקת הפירוש למסכת פסחים — שם הוא העתיק את פירוש רש"י לפרקים א-ט ואת פירוש רשב"ם לפרק האחרון. ואולם, שם הוא לא ציין שאין לפניו פירוש רש"י,⁴² ולכן נראה שנהג כן, כפי שנהגו גם סופרים אחרים, משום שפירוש רש"י לפרק זה היה קצר מדי.

מצויה כאן אפוא תופעה שהייתה קיימת אצל מעתיקי פירושים של רש"י לתלמוד: היו להם פירושים אחדים מביט מדרשו של רש"י, אך הם העדיפו להעתיק את פירושו משום שחשבוהו לפירוש הטוב ביותר, ובעת שהיה חסר להם פירושו,

37 בפירושו הנדפס לבבא בתרא יש בממוצע פעמיים חמישית 'כלומר' בדף אחד, ובפירושו לפרק 'ערבי פסחים' יש בממוצע שני 'כלומר' בדף. לעומת זאת, רש"י בפירושו לתלמוד נקט מילה זו בממוצע פעם וחמישית בדף.

38 בפירוש שלפנינו, שהוא על דף וחצי, יש שש פעמים 'כלומר'. יש להעיר שגם בפרשנות הקדומה לרש"י רב השימוש ב'כלומר'. למשל, בפירוש המיוחס לרגמ"ה למסכת חולין כמעט כל דיבור פותח ב'כלומר'. גם ר' אליקים הרבה להשתמש במילה זו יותר מרש"י. ראה א' עפשטיין, 'פירוש התלמוד המיוחס לרבנו גרשום מאור הגולה', נטועים, ו (תש"ס), עמ' 114-115; אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד (לעיל הערה 21), ב, 'ירושלים תשמ"ה', עמ' 655-656; 'פ' פ'נקה, דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי, ירושלים תש"ם, עמ' 104-106.

39 תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד (לעיל הערה 19), עמ' 62.

40 סברה זו הועלתה ביחס לתיארוך פירושי רש"י לתלמוד. ראה א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 218 הערה 280; הנ"ל, רש"י, ירושלים תשס"ו, עמ' 137.

41 או לסופר השני. ראה לעיל הערה 3.

42 הוא רק ציין בתחילת פירוש רשב"ם שם: 'פרק ערב פסחים שלהרב ר' שמואל תלמיד רבינו שלמה מב"ע [=מנוחתו בגן עדן].'

כולו או מקצתו, העתיקו פירושים אחרים מבית מדרשו.⁴³ בכמה מקרים הושלם פירושו של רש"י בהעתקת פירוש רשב"ם. כך אירע בפירוש רש"י לרוב מסכת בבא בתרא שהיה חסר כדלעיל, ובפירוש רש"י לפרק עשירי של מסכת פסחים, שכאמור, היה קצר מדי. כך גם נהגו בפירוש רש"י למקרא: לסופר של כתב יד סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית 6 I C evr. (ס' 69819) היה רק תחילת פירוש רש"י לתהלים וסופו (פרקים א-מא, קמג-קנ), ואילו לשאר הפרקים (מב-קמב) הביא את פירוש רשב"ם. גם פירוש רש"י לאיוב, שנשתמר עד פרק מ פסוק כד, הושלם בכתבי יד רבים בפירוש המיוחס לרשב"ם.⁴⁴

ואולם, לפי ההשערה שהפירוש שלפנינו הוא של רשב"ם, יש להוסיף ולברר דבר-מה. אפשר להניח שרשב"ם הכיר את פירוש רש"י לסוכה, וכשם שבפירושו לפרק אחרון דפסחים שילב הרבה מביאורי רש"י לפרק זה, כך היה מקום לצפות שגם בפירושו לסוכה ישלב מדברי רש"י. אך כאמור לעיל, הזיקה בין הפירוש שלפנינו לפירוש רש"י לסוכה מועטה! ואולי פירוש רש"י לסוכה לא היה, משום-מה, לנגד עיני רשב"ם כשפירש את המסכת הזאת.

פרט לפירוש שלפנינו ולפירוש רש"י, נשתמרו עוד מעט פירושים קצרים מקומיים למסכת סוכה. נשתמר פירוש לפרק ראשון מבית מדרשו של רש"י.⁴⁵ קשה לקבוע אם יש זיקה בין פירוש זה לפירוש שלפנינו. נראה שאין קשר ביניהם, שכן הפירוש ההוא מרובה בהכי גרסינן, ולעומתו בפירוש שלפנינו אין כלל עיסוק בגרסה.⁴⁶ בגניות קמברידג' נשתמרו שרידים של שני פירושים קדומים

43 כך נקט המעתיק של פירוש רש"י לסוכה בכ"י אסקוריאל, ספריית סאן לורנצו די אל אסקוריאל G II 4 — בפרק הראשון הוא קבע פירוש מבית מדרשו של רש"י (ראה דברינו להלן). כך נהג מעתיק כ"י לייפציג, ספריית האוניברסיטה 1105 — הוא העתיק את פירוש רש"י לפסחים על דפים ב ע"א-גה ע"א; עט ע"א-צא ע"א, ולדפים גה ע"א-עט ע"א העתיק את פירוש ריב"ן. פירוש ריב"ן פורסם על ידי א' קופפר, פירושי מסכת פסחים וסוכה מבית מדרשו של רש"י, ירושלים תשמ"ד. גם מעתיק כ"י פרמה, פלטינה 3155 של פירוש רש"י למסכת מכות העתיק את פירוש רש"י עד דף יט ע"ב, משם עד כמעט סוף דף כד ע"א הביא את פירוש ריב"ן, ומשם עד סוף המסכת קבע את פירוש מגנצא, וכך הוא גם בדפוס התלמוד.

44 ראה א' מונדשיין, 'על גילוי הפירוש ה"אבוד" של רשב"ם לספר תהלים, תרביץ, עט (תש"ע-תשע"א), עמ' 91-141. על השלמת פירוש בפירוש אחר ראה מונדשיין (שם), עמ' 97. על הפירוש לסוף איוב ראה ספר איוב מבית מדרשו של רש"י, מהדורת א' שושנה ואחרים, ירושלים תש"ס, עמ' 64-66; ש' יפת, פירוש רשב"ם לספר איוב, ירושלים תש"ס, עמ' 16-22, 311-314.

45 הפירוש נשתמר בכ"י אסקוריאל G II 4 (ראה לעיל הערה 43) ונתפרסם על ידי א' קופפר, פירושי מסכת פסחים וסוכה (לעיל הערה 43). קופפר, שם, עמ' 127-128, הציע שר' שמעיה הוא מחברו.

46 בפירוש לפרק ראשון יש 33 פעמים 'הכי גרסינן', ובממוצע 1.73 פעמים בדרך. מספר זה גבוה אף מהמספר בפירוש רש"י: שם יש בפרק ראשון 22 הגהות מפורשות, ובממוצע 1.15 בדרך; בפירוש רש"י לכל המסכת יש 62 הגהות מפורשות, ובממוצע 1.12 פעמים בדרך. להגהות רש"י בסוכה ראה ו' נעם, 'מסורות נוסח קדומות בהגהות רש"י בתלמוד', סידרא,

למסכת סוכה.⁴⁷ הפירוש הראשון נשתמר על דפים יט ע"ב–כב ע"ב, כה ע"ב–כט ע"א. פירוש זה קצר בהרבה מהפירוש שלפנינו וברור שאין זיקה ביניהם. הפירוש השני הוא על דפים כז ע"ב–לא ע"א, ואף הוא בוודאי אינו קשור לקטע שלפנינו, שכן הוא כתוב בסגנון אחר ומרבה לנקוט את המילים 'ואקשינן', 'ופשטינן', שאינן בפירוש שלנו כלל.

הסופר וכתב היד

כתיבת הסופר נאה אך בכמה מקומות, בעיקר בסוף הפירוש, היא מטושטשת וקשה לקריאה. לעתים סימן הסופר נקודה בין דיבור לדיבור, ויש שנקט נקודה במהלך הפירוש במקום פסיק. במקומות אחדים שגה הסופר בהוספת מילים מיותרות, במקצתם הבחין בטעות וסימן בקו מילה שנועדה למחיקה. להלן מובא הפירוש עם הערות. הפרדנו בין ציטוט לפירוש על פי בדיקת נוסח התלמוד בעדי הנוסח שלו,⁴⁸ ואת הציטוט קבענו באות בולטת. ציינו את דפי התלמוד בסוגרים מרובעים, ואת מראי המקום — בסוגריים עגולים. מילים ואותיות מסופקות הבאנו בסוגריים מזווים.⁴⁹ הגהות מעל השורה או בשוליים הבאנו בסוגריים מרובעים.

להלן סימני ההדרה:

<..> חלק ממילה בלתי קריאה

<...> מילה בלתי קריאה

<... ..> מילים בלתי קריאות

() מחיקת הסופר

[] הגהת הסופר

יו (תשס"א–תשס"ב), עמ' 135–146. ויש לציין שבפירוש רשב"ם לפרק ערבי פסחים ולבבא בתרא יש מעט הגהות מפורשות.

47 הפירוש הראשון נמצא בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS F 3.40, והפירוש השני – בכ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS F 2(2).79. הקטעים נתפרסמו בתוך פירוש ר' אברהם מן ההר: סוכה מגילה חגיגה יומא ראש השנה, מהדורת מ' בלוי, ניו יורק תשל"ה, עמ' שייב–שטז.

48 להלן רשימת המקורות: כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Harl. 5508 (מרגליות, 400); כ"י מינכן, ספריית מדינת בווריה 95; כ"י מינכן, ספריית מדינת בווריה 140; כ"י וטיקן, ebr. BAV 134; כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים Rab. 218; כ"י אוקספורד, בודליאנה Opp. Add. Fol. 366; כ"י אוקספורד, בודליאנה Heb. e. 51 (קאוליניובאוואר, 2677). נוסח הדפוס הוא דפוס פיזרו (רע"ה לערך).

49 לשם השחזור נעזרנו בתקליטור שהכינו בעבורנו עובדי הספרייה במינכן, ובו הוקלטה סריקת ליזור של עמודי הפירוש.

גוף הפירוש

[נה ע"א, תלמוד]

ומאי תלמודא: היאך תלמוד מזה שאין תוקעין על כל מוסף ומוסף. הוקשו כל החדשים כולן זה לזה: מה כל ראש חדש אין בו אלא תקיעות של מוסף אחד אף כאן אע"פ שיש בו ב' מוספין אין תוקעין אלא על מוסף אחד. חדשכם (במ' י, י) כת':⁵⁰ חסר דמשמ' על מוסף אחד. כת' ובראשי [כול'] (שם): רב אשי גופיה פירש דבריו. בראשון מהו א': בראשון של חולו של מועד⁵¹ אבל ביום טוב עצמו לא פירש כאן ובמסכת סופרים (יח, ג) מפורש. הבו ליי' כול' (תה' כט, א): מזמור כולו היו א' וכן המזמור שכת' ולרשע אמר אלהים (תה' נ, טז) וכן כולן ולמחר היו א' אילו המזמורים מפני שמדבר⁵² מענייני גזל והחג זמן מתנות כהונה הוא כדאמ' במסכת אבות (ה, ט) ובמוצאי החג שבכל שנה ושנה מפני גזל מתנות עניים. ובזמן שחלה⁵³ שבת להיות באמצע המועד⁵⁴ ימוטו (תה' פב, ה) ידחה: והיו א' מוסף שבת⁵⁵ ולהכי נקט בראשון היו א' א'⁵⁶ בשני היו א' כול' דמשמ' דווקא זה הקריאה כשחל יום ראשון של חולו של מועד דווקא בראשון בשבת. הומבה"י: סימני המזמורים ועל ששמע רב פפא שהיו מהפכין סדר הקריאות נתן בו סימן.⁵⁷ אמבוהא דספרא: כלי הוא שבו מתקן הסופר הקלפים שלו לחותכין בשוה.⁵⁸ וסימניך: שלא תטעה בין דברי רב פפא לרב ספרא. אמבוהא דספרא:

50 נוסח התלמוד של הפרשן היה: 'חדשכם כתיב ובראשי וכתוב חדשכם'. קרוב לכך בכ"י אוקספורד 366, בכ"י מינכן 95 ובכ"י וטיקן 134. אך בדפוס וכעין זה בכ"י ניו יורק 218 הנוסח: 'כתיב חדשיכם וכתוב ובראשי'.

51 נראה שבנוסח התלמוד שעמד לפני הפרשן לא היה ככרוב עדי הנוסח: 'בחולו של מועד בראשון', אלא רק 'בראשון', וכן הוא בכ"י אוקספורד 2677.

52 הכוונה לכמה מהמזמורים. ראה רש"י ד"ה 'ולרשע', ד"ה 'מי יקום', ד"ה 'ימוטו'.

53 כך הנוסח גם בכ"י ניו יורק 218 ובכ"י אוקספורד 2677, אך בשאר עדי הנוסח: 'ואם חל (או: חלה)'.

54 בעדי הנוסח של התלמוד במקום 'באמצע המועד' כתוב 'באחד מהן'.

55 במוסף של שבת אמרו את שירת האזינו. ראה ראש השנה לא ע"א.

56 נראה ש"א" אחד מיותר.

57 נראה שבתלמודו של הפרשן היה תחילה הסימן שנתן רב פפא ואחר כך הסימן שנתן רב ספרא, וכן הוא בכ"י מינכן 140 ובכ"י אוקספורד 366, אך בשאר העדים סימנו של רב ספרא מובא תחילה. אשר לסימן: הפרשן ציין כאן סימן הומבה"י לרב פפא, ולהלן המבוה"י לרב ספרא. ברוב העדים הסימן הוא הומבה"י לרב פפא והומבה"י לרב ספרא. בכ"י מינכן 140 נמצא הסימן הומבה"י (נראה שצ"ל: הומבה"י) לרב פפא, ואצל רב ספרא הסימן הומבה"י. אולי יש טעות סופר אצל הפרשן, ובמקום המבוה"י צ"ל הומבה"י.

58 לא ידוע לי מה מקור הביאור ש'אמבוהא' הוא כלי לחיתוך הקלף. ראה פירוש רש"י שהובא לעיל במבוא, ליד הערה 12, וראה גם ערך 'אמבוהא' אצל M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of The Talmudic and Geonic Periods*, Ramat Gan 2002,

א' רב ספרא המבוה"59 ואם איתה שתוקעין על כל מוסף ומוסף אמאי ימוטו ידחה נימא דשבת ודראש חודש. [האי מתניתא רב⁶⁰ אחא כך מיפרשא הכל לפי המוספין תוקעין] שמאריך⁶¹ בתקיעות: יתקעו (במ' י, ח) קרא יתירא לדרוש שיאריכו בתקיעות בשעת קרבנות [מוספין] יותר משאר זמנים שיהא ניכר הדבר לש' שמחה [על ריבוי הקרבנות]. שמרבה בתוקעין: בכהנים תוקעין מש' ברוב עם הדרת מלך (מש' יד, כח). אגן דאית לן תרי יומי היכי: ⁶² מצלינן [במוסף]. שיני ידחה: בב' ימים טובים הראשונים מתפללין ובחמשה עשר (במ' כט, יב) ויום שלישי שהוא חולו של מועד⁶³ מתחיל ביום⁶⁴ השלישי (שם כט, כ). שביעי ידחה: יום חולו של מועד⁶⁵ מתחיל וביום השני (שם כט, יז) ונמצא שיום שביעי א' ביום הששי (שם כט, כט). דמדלגי דלוגי: ביום ראשון של חולו של מועד מתחיל ביום השני וביום השלישי וכן כל יום חזור מיום שלפניו ויום רביעי⁶⁶ קורא ביום השלישי וביום הרביעי (שם כט, כג).

[נה ע"ב, משניות]

י"ג פרים וב' אלים⁶⁷ ושעיר אחד כול: והיו מפיסין כולן מי יקריב היום פר ומי יקריב איל ושעיר (כולן שוין). בשיני: שהיה פחות פר אחד שבשיני היו מקריבין י"ב פרים וכן בשלישי י"א פרים וברביעי י' פרים ובחמישי ט' פרים ובשישי ח' ובשביעי ז' פרים ולפי חשבון זה היו מקריבין כל המשמרות כדמפר' לקמ' במתני'. בשיעי כולן שוין: שבו היו ז' פרים וב' אלים ושעיר אחד הרי י' וי"ד כבשים הרי כ"ד בהמות נמצא שיבא לכל משמר אחד אחד. בשמיני חזרו לפייס הרגלים: ⁶⁸ קס"ד שכל המשמרות היו מפיסין בהן כשאר הרגלים שכל המשמרות היו מפיסין כדתנן לקמ' שבג' פרקים היו כל המשמרות שוות.

באימורי הרגלים: מפר' בגמ'. ובחילוק לחם הפנים: מפר' בגמ'. וכשהיו כל המשמרות באין בעצרת א' להם: ⁶⁹ משמר הקבוע לאותם שבאין. הילך מצה: לחם הפנים. ⁷⁰ הילך חמץ: שתי הלחם שהן חמץ כדכת' חמץ תאפינה (וי' כג, יז) כלומ'

59 ראה לעיל הערה 57.

60 אולי צ"ל: דרב. דברי ר' אחא מצויים בדף נד ע"א.

61 כך גם ברוב עדי הנוסח, אך בדפוס: 'שמאריכין'.

62 היינו: היכי עבדינן. אולי במקור היה: 'היכי עבדינן: היכי מצלינן' והיה דילוג בשל הדומות.

63 מילת 'מצלינן' היא חלק מהביאור. ראה גם לשון רש"י: 'אגן דאית לן תרי יומי היכי עבדינן: ... דמיבעי לן למימר בצלותא דמוספין'.

64 היינו יום ראשון של חול המועד.

65 הפרשן לא הקפיד לנקוט 'וביום' בוי"ו, כלשון המקרא. וראה להלן שנקט פעם 'וביום השני' ופעם 'ביום השני'.

66 היינו יום ראשון של חול המועד.

67 יום רביעי של סוכות, שהוא יום שני של חול המועד.

68 היינו: אילים. וכן להלן בסמוך.

69 בעדי הנוסח: 'כרגלים' או 'כברגלים'.

70 בכל עדי הנוסח: 'לו'.

71 לחם הפנים בא מצה. ראה רש"י ד"ה 'ובעצרת'.

א' להם [תהא] (...) מלחם הפנים או⁷¹ ומשתי הלחם שבעצרת היו מקריבין שתי הלחם מתבואה חדשה דכת' וביום הביכורים בהקריבכם מנחה חדשה וגו' (במ' כח, כו) [וכך היו או' לו תהא <...> מלחם הפנים לבד <...> מלחם לבד שאין חולקין זה כנגד זה אלא מזה לבד ומזה לבד⁷² שאין חולקין⁷³]. נדרים ונדבות: והוא הדין חטאות ואשמות של יחידים. וכל⁷⁴ קרבנות הציבור: מפר' בגמ'. ומקריב הכל: מפר' בגמ'.

[נו ע"א, משנה]

בזמן שהוא⁷⁵ יום טוב: כלומ' אימתי אמרי' כל המשמרות שוין בחילוק לחם הפנים. בזמן שהוא יום טוב סמוך לשבת כול': מפר' בגמ'. חל יום אחד להפסיק בנתיים: בין השבת או מלפניה או מאחריה [מלפניה כגון שהיה יום טוב האחרון בחמישי ונשאר יום ו' שיכולין לילך וכן לאחריה שחל יום טוב הראשון ביום ב' שיכולין לבוא יום א']. משמר שזמנו קבוע: כלומ' המשמרות שזמנן <...> <משמר> הנכנס ומשמר היוצא. נוטלין⁷⁶ עשר: <...> הוא שנוטלין שניהן <...>. והמתעכב נוטל שתיים: המתעכב שאינו יכול לילך שהוא בדרך רחוקה ואינו יכול לחזור לעירו. ובשאר כל ימות השנה: שאינו יום טוב. משמרה הנכנס' נוטל' שש: וכן היוצאת. והיוצא נוטל חמש: מפר' בגמ'. הנכנסין חולקין בצפון: שכל דרך חשיבות בצפון.⁷⁷ בלגה לעולם חולקת בדרום: בגמ' מפר'⁷⁸ בלגה היה ראש משמרה אחת.⁷⁹ וטבעתה קבועה: פי' שהיתה לכל משמר[ה] טבעת קבועה [ופתוחה]⁸⁰ בקרקע וק[ו]שרין החבל ברגלי (השור) השור ומכניסין ראש החבל בטבעת ומושכין עד שהשור נופל⁸¹ וכ"ד טבעות היו שם לכל משמרה אחד [אבל משמרת בלגה קבועה וסתומה שאינו יכול להכניס בה חבל <...>]. וחלונה סתומה: שכל המשמרות היה להם חלון אחד להשים בו הסכינין דתנן ט"ו אמה מן הדרום והוא הנקרא בית החלפות⁸² (מידות ד, ז) וכל זה כדי להטריחן לכך קבעו טבעת בלגה וחלונה [סתומה] (ד) היא.

71 נראה שמילה זו מיותרת.

72 ראה מנחות עג ע"א.

73 נראה שהמילים 'שאיין חולקין' מיותרות.

74 כך הנוסח גם בכתבי היד מינכן 140, ניו יורק 218 ואוקספורד 366, אך בדפוס וכעין זה בכתבי היד מינכן 95 ווטיקן 134: 'ושאר', ובכ"ל לונדון 400: 'ושאר כל'.

75 כעין זה הנוסח בכ"ל ווטיקן 134: 'בזמן שהוא', אך בשאר העדים המילים האלה חסרות.

76 בכל כתבי היד: 'נוטל'.

77 שכן שחיתת קדשי קדשים בצפון (זבחים ה, א).

78 מדוע בלגה חולקת בדרום.

79 ראה דה"א כד, יד.

80 היינו שאפשר להכניס בה חבל.

81 כך פירשו גם רבנו חננאל והערוך בערך 'טבעת'. ראה דברינו במבוא לעיל.

82 והמשך המשנה: 'ששם גונזים את הסכינים'. 'חלפות' היינו סכינים, ראה עז' א, ט, ובמיוחד לרש"י שם.

[נה ע"ב, תלמוד]

בתחילה מפיסין עליו: דמשמ' כל המשמרות. אטו הנך תרתי: 83 דלא שילשו בפרי החג. לאו פייס בעו: למיעבד בתמיה והאי דקתני (חזו) מתני' חזורין לפייס הרגלים [לאותן שתיים משמרות שלא שילשו] ששונות ולא משלשות שהיו ע' פרים והמשמרות היו כ"ד לכ"ב משמרות יעלו ג' ג' ב' משמרות לא היו מקריבין אלא ב' ב' פרים. מאי אין משלשות: 84 דקאמ'. בפרי החג: לבד פר שמיני. פר יחידי: שהיו מקריבין בשמיני של חג פר אחד. מזבח מכפר עליהן: שמתקיימין בעולם שאין להם זכות במה מתקיימין. עכשיו: שנחרב הבית מי מכפר עליהן.

מאי אימורי רגלים: 85 קס"ד מן החלבים והלא לא היה נאכל. אלא מה שאמור ברגל: 86 היינו [מנחה הבאה <עם>] מוספין. 87 ת"ל ובא בכל אות נפשו ושרת (דב' יח, ו): וכת' בתריה חלק חלק יאכלו (שם יח, ח) דמשמ' כל הבא לשרת יחלוק. לא אמרתי: שכולן חולקין. אלא בזמן 88 שכל יש' חייבין ליכנס 89 בשער אחד: דהיינו ג' רגלים בשנה שכולן חייבין לעלות שם.

[נו ע"א, תלמוד]

כחלק עבודה: כשם שכולן עובדין כדא' לעיל מושרת. כך חלק אכילה: שחולקין כולן ואוכלין. לכהן המקריב אותה לו תהיה (וי' ז, ט): <... >. חובות הבאות שלא מחמת הרגל: כגון חטאות ואשמות ונדריים ונדבות שהם חובה להביאן בג' רגלים 90 שאם יעברו ג' רגלים עובר בכל תאחר 91 (דב' כג, כב) אי נמי פר העלם דבר של ציבור. 92 מה מכרו אבות זה לזה: כלומ' כשתיקנו הנביאים כ"ד משמרות כך התנו ביניהם שזה יקריב בשבתו וזה בשבתו 93 ודוד ושמואל תיקנו כ"ד משמרות כדאיתה במסכת תענית (כו ע"א). סוכה: מברך לישוב בסוכה ואחר כך

93 נראה שלפרשן היה הנוסח 'אטו הנך תרתי'. ברוב העדים הנוסח: 'סוף סוף הנהו תרתי, ובכ"י לונדון 400 ובדפוס: 'אטו שתי משמרות'.

94 כך או כעין זה ברוב העדים, אך בכ"י לונדון 400, בכ"י מינכן 95 ובדפוס במקום 'אין משלשות' הנוסח הוא: 'לא שלשו'.

95 כעין זה הנוסח גם בכ"י ניו יורק 218 ובכ"י אוקספורד 2677, אך בדפוס וכך או כעין זה ברוב העדים: 'באמורי הרגלים של גבוה נינהו'.

96 כך הנוסח גם בכ"י לונדון ובכ"י וטיקן, אך ברוב העדים: 'ברגלים'. פירוש זה שונה מפירושי רבנו חננאל ורש"י.

97 כך הנוסח גם ברוב העדים, אך בדפוס, בכ"י מינכן 140 ובכ"י אוקספורד 366: 'בשעה'.

98 בכל העדים במקום 'חייבין ליכנס' הנוסח: 'נכנסין'.

99 היינו קודם שיעברו ג' רגלים.

91 ראה ראש השנה ד ע"א.

92 כדלהלן בעמוד שהמשפט 'ואר קרבנות ציבור' בא לרבות פר העלם דבר של ציבור.

93 פירוש זה שונה מפירוש רש"י בד"ה 'ומה מכרו', שלא הזכיר את הנביאים ואת דוד ושמואל. אמנם בפירושו לדב' יח, ח כתב רש"י: 'חלק כחלק יאכלו: ... תלמוד לומר לבד ממכריו על האבות חוץ ממה שמכרו האבות בימי דוד ושמואל'.

שהחיינו. חיובא דיומא: לישב בסוכה. שהיום גורם ליין שיבא: כוס זה לא בא אלא בשביל שבת לקידוש. וכבר קדש היום: משקיבלו קדושת השבת [מזמן] יציאת [הכוכבים]. ועדיין⁹⁴ לא בא: לשולחן [יין] וכשם שקודם לכניסה כך קודם לברכה. שהיין גורם לקדושה שתיאמר: שאם אין לו יין אין מקדשין והמקדש על הפת גם הוא במקום היין וברכת הפת קודמת.⁹⁵ תדיר קודם: נפקא לן במסכת זבחים (י, א) מהאי קרא דכת' במוספין מלבד עולת הבקר אשר לעולת התמיד תעשו את אלה (במ' כה, כג) קרא יתירה מלבד משמ' לאחר שהקרבת תמידין הקרב המוספין וקא דרשי' אשר לעולת התמיד תעשו את אלה קרא יתירה דשביל שהיא תמיד הקדימה הכת' ומיכן אתה דן לכל התדירין [בפרק בתרא דהוריות (יב ע"ב) ובזבחים (פט ע"א)]. אבל סוכה אומן קא רמיא:⁹⁶ בתמיה' וכי אם לא היה מברך זמן לא היה מברך סוכה. אי לא עביד⁹⁷ סוכה מי לא מברך⁹⁸ זמן: בקידוש היום. דחמץ עיקר: שתי הלחם חיובא דיומיה להביא בעצרת וקתני מצה קודם וקשיא לרב דאמ' חיובא דיומא קדים. תנאי היא: ואנא דאמרי כאבא שאול. כדברי רבינו:⁹⁹ רב. ופסיק תלמודא והיל' סוכה ואחר כך זמן. פר העלם דבר של ציבור: כשחטאו סנהדרין והורו בדבר שחייבין על זדונן כרת ועל שגגתן חטאת והוא דעשו הקהל על פיהם שחייבין להביא פר.¹⁰⁰ [ושערי עז': <... >] שאם חטאו בע"ז מביאין שעיר לחטאת ופר לעולה¹⁰¹ אבל בשאר מצות מביאין פר לחטאת ולא <... >]. קיץ למזבח:¹⁰² כשהיה המזבח בטל שלא היה להם מה להקריב על גבי המזבח היו עושין עולות מתרומת הלשכה ונקרא קיץ למזבח כבנות שוח לאדם (שבועות יב ע"ב) כאדם (שאדם) שאוכל אחר סעודתו מיני מעדנים ומגדים לקינוח סעודה¹⁰³ כך היו מקריבין אילו לאחר שהקריבו כל מה שיש להם להקריב כדתנן במסכת שקלים (ד, ד).

- 94 בכל עדי הנוסח של התלמוד נוסף כאן: 'יין'. בפירוש שלנו נוסף 'יין' בהמשך, ואולי ההוספה צריכה להיות כאן.
- 95 גם רש"י בד"ה 'שהיין' ציין שאפשר לקדש על פת. וכך כבר קודם בסדר רב עמרם גאון, מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תשס"ה, עמ' סו.
- 96 כעין זה הנוסח בכ"י ניו יורק 218 ובכ"י אוקספורד 2677: 'אבל הכא סוכה אומן קמיתמרא', אבל ברוב העדים: 'אבל הכא אי לאו זמן מי לא אמרינן סוכה'.
- 97 ברוב העדים במקום 'לא עביד' הנוסח: 'לאו'.
- 98 כך הנוסח גם בכ"י אוקספורד 2677, אך בשאר העדים במקום 'מברך' הנוסח: 'אמרינן'.
- 99 כך הנוסח ברוב כתבי היד, אך בדפוס במקום 'רבינו' הנוסח: 'רב', ובכ"י וטיקן: 'רבי' רב'.
- 100 ראה וי' ד, יג-כא, ומשנה הוריות פרק א.
- 101 ראה במ' טו, כב-כו.
- 102 כך הנוסח גם בכ"י אוקספורד 366, בכ"י מינכן 95 ובכ"י וטיקן, אך בשאר העדים: 'המזבח'.
- 103 ראה בערוך ערך 'קץ ב': 'פירוש מקריבין אותן שלא לשם תמידין אלא כמו מיני מגדים שאינם מעיקר הסעודה אלא לקינוח סעודה כך ענין קיץ למזבח'. וראה רש"י כאן ד"ה 'קייץ', ובשבועות שם ד"ה 'קייץ'.

אי נימא יום טוב ראשון: 104 של חג לפני השבת. ויום טוב האחרון: 105 שמיני עצרת לאחר השבת. היינו 106 שבתוך החג: ואמאי קרי ליה סמוכה. 107 אלא: יום 108 ראשון לאחריה שבא לאחר השבת ושמיני עצרת לפניה [בערב שבת]. (מאחר) דאי איפשר דלא מקדמי: 109 שאינן יכולין לבוא בשבת על כורחן באין מערב שבת. והא לא איפשר דלא מאחרי: 110 שאינן יכולין לחזור בשבת.

[נו ע"ב, תלמוד]

הני תרתי מאי עיבידתיהו: כלומ' למה לוקחין משמר הנכנס ב' חלות יתירין. בשכר הגפת דלתות: שהיו טורחין לסגור שערי המקדש. דל בדל: ולימא משמר היוצא למשמר הנכנס למה תקח ממני ב' יתירין דל עצמך כלומ' מנע עצמך בזה ואל תחוש לטורחך בסגירת דלתות ולשבת הבאה גם משמר הנכנס לא יקח ממך. בוצינא טב מקרא: <...> טוב לי גרעין אחד מקישואין שהוא קטן היום מליקח למחר דלעת גדול כלומ' טוב לי הבאה מועטת עכשיו מליקח הרבה לאחר זמן. 111 ובמוספין: [מנחות הבאות לאחר מוספין]. חולקין: ואוכלין בין משמרה הנכנסת למשמרה היוצאה. עושה תמיד של שחר ומוספין: קס"ד דקאמ' (... קריבין ואוכלין הן לבד וקשיא לרב יהוד' <דא>מ' חולקין בין שניהן. האי תנא לא איירי בחלוקה: דאי איתה <...> שמחלקין <...> לחם הפנים <...> חולקין אלא לא הזכיר חלוקה כלל אבל מכל מקום חולקין וקשיא לי היאך היה יכול לתרץ רב יהוד' דהאי תנא לא איירי בחלוקה ולעיל שניהן חולקין והא מדקאמ' עושה תמיד של שחר ומוספין <...> משמרה היוצאה היתה אוכלת דכת' לכהן המקריב אותה לו תהיה (וי' ו, ט) והכי מוכח [לעיל] (נו ע"א) ובפרק הגזול קמא (בבא קמא קט ע"ב) ונראה לי לתרץ סברתו של רב יהוד' מיפני שמשמרה שנייה הנכנסת עושה הבזיכין נתנו לה בשכרה הצריך 112 של מנחות הבאות במוספין. 113

104 אפשר שלפני הפרשן עמד נוסח התלמוד הזה: 'אי נימא יום טוב ראשון ויום טוב אחרון', והוא פירש שיום טוב ראשון הוא לפני השבת ויום טוב אחרון אחרי שבת. אך בכל עדי הנוסח של התלמוד כתוב במפורש 'שלפניה' היינו יום טוב ראשון ו'לאחריה' היינו יום טוב אחרון.

105 ראה בהערה הקודמת.

106 בכל העדים נוסף: 'שבת'.

107 בכל עדי הנוסח של התלמוד: 'הסמוך'.

108 היינו יום טוב.

109 נוסח דומה במקצת נמצא בכ"י מינכן 140 וכעין זה בכ"י אוקספורד 366: 'כיון דהני לא סגיא דלא מאחרי והני לא סגיא דלא מקדמי'. ראה גם רבנו חננאל וריטב"א. אך בשאר העדים: 'כיון דהני מקדמי והני מאחרי'.

110 ראה הערה קודמת.

111 פירש 'בוצינא' קישואין ו'קרא' דלעת, אך רש"י בד"ה 'בוצינא' פירש הכול בדלעת. ראה במבוא לעיל.

112 צ"ל 'הצריד'. ראה מנחות קב ע"ב.

113 ראה רש"י ד"ה 'האי תנא'.